4- خووڕەوشتی کاڵاپەرەستن و نهێنییەکانی

لە یەکەم تێڕوانینمان بۆ کاڵا، وەك شتێکی ساکار و ڕوون دێتە بەرچاومان، بەڵام بە پێچەوانەوە، شیکردنەوەکەمان پیشانیدا، کە شتێکی زۆر ئاڵۆزو پڕە لە فرەبێژی میتافیزیکی و خەیاڵی ئاینی. کاڵا، وەکو بەهای بەکارهێنان، چ لە پڕکردنی پێداویستییەکانی مرۆڤ یان تایبەتمەندییەکانی وەك بەرهەمی کاری مرۆیی، هیچ شتێکی نهێنی تێدا نییە. زۆر ئاشکرایە کە مرۆڤ بە ڕێگای چالاکییەکانیەوە، فۆرمی ماددەکانی سرووشت دەگۆڕێ تا سوودیان لێ وەربگرێ. بۆ نموونە(شێوەی تەختە)، دەگۆڕێ کاتێ مێزێکی لێ دروستدەکرێ، بەڵام هەر لە تەختە دروستکراوە و وەك شتێکی ئاسایی و هەستپێکراو دەمینێتەوە، بەڵام هەر کە خۆی وەك کاڵا پیشاندا، خۆی دەگۆڕێ بۆ شتێکی هەستیار و ناهەستیار. مێزەکە، تەنها بە هەر چوار قاچەکەیەوە لەسەر عەرزەکە ڕاناوەستێ، بەڵکو لە بەرامبەر هەموو کاڵاکانیتر لەسەر سەرە تەختەیینەکەی ڕادەوەستێ و لە سەرە تەختەیینەکەیشیەوە گەشە بە زۆر یاری سەرسووڕهێنەرانە دەدا، وەك بڵێی لە بەشە ئازادەکانییدا، دەست بە هەڵپەڕکێ دەکا[1].

خووڕەوشتی نادیاری کاڵاکان لە بەهای بەکارهێنانیان و لەو تایبەتمەندییانەی کە بەها دیاریدەکەن، سەرچاوەی نەگرتووە.

یەکەم: کارە سوودمەندەکان چەندە فرەچەشن بن یان چالاکی بەرهەمهێنەرەکان هەرچییەك بن، بەڵام ڕاستییەکی فیزۆلۆژیی هەیە کە ئەوانە کاریگەری ئەندامە مرۆییەکانن وەهەر کاریگەرییەکی تری ئەو ئەندامانە، و ناوەڕۆك وشێوەکەیان هەرچییەك بێ، وەك کاکلە، خەرجکردنی مێشك و ئەندام و ماسولکە و هەستی مرۆڤە...هتد

دووهەم: لە دیاریکردنی چەندایەتی بەها، واتە ماوەی خەرجکردن یان چەندایەتی کار، بە ڕوونی، چەندایەتی کار جیاوازە لە چۆنایەتییەکەی. لە هەموو بارودۆخ و لە هەموو پلە جیاوازەکانی گەشەسەندندا، گەرچی بە یەك شێوەش نەبێ، نرخی کاتی پێویست بۆ بەرهەمهێنانی خۆراك، سەرنجی مرۆڤی ڕاکێشاوە. لە دواییدا، لەو کاتەوە کە بە شێوەیەك لە شێوەکان، خەڵك بۆ یەکتری کار دەکەن، کارەکەیان شێوەیەکی کۆمەڵایەتی بەخۆیەوە دەگرێ.

ئەگینا مۆرکە نادیارەکەی بەرهەمی کارکردن کە لەو کاتەوە شێوەی کاڵا وەردەگرێ، لە کوێوەوە سەرچاوە دەگرێ؟ ئاشکرایە، هەر لە خودی ئەم فۆرمەوە.

مۆرکی یەکسانی کاری مرۆیی، شێوەی بەهای بەرهەمەکانی کارکردن وەردەگرێ و پێوانی کاری تاکەکان بە ماوەکەی دەکرێ، بەم شێوەیە، شێوەی پێوانی بەهای بەرهەمەکانی کار وەردەگرێ. لە دواییدا، پەیوەندی بەرهەمهێنەران کە تایبەتمەندی کۆمەڵایەتی کارەکانیان دووپاتدەکەنەوە، شێوەی پەیوەندی کۆمەڵایەتی بەرهەمەکانی کار وەردەگرێ. لەبەر ئەم هۆیە، ئەو بەرهەمانە دەگۆڕێن بۆ کاڵا، واتە دەبن بە شتگەلێکی هەست پێکراو و هەستپێنەکراو یان بۆ شتگەلێکی کۆمەڵایەتی.

---

[1]/ مرۆڤ، بەبیری دێتەوە، کە وەڵاتی چین و مێزەکان دەستیان بە هەڵپەڕکێ کردووە، لەو کاتەوە کە وایان بە خیاڵ هاتووە کە هەموو جیهان ئابزوێ.

بەم شێوەیە، ڕۆشنایی شتێك بەسەر ماسوولکەی بینایی کاردەکات، بەڵام نەك وەك هاندەرێکی خودی ماسوولکەی بینین، بەڵکو وەك فۆرمی ماددی شتێك لە دەرەوەی چاو خۆی پیشاندەدا. بەڵام لە بینیندا، بەڕاستی ڕۆشنایی شتێکی دەرەکیی بەسەر شتێکی تردا کە چاوە، بەرپەرچ دەداتەوە. ئەوە پەیوەندی فیزیکییە لە نێوان شتگەلێکی فیزیکی، بەڵام شێوەو پەیوەندی بەها لەنێوان بەرهەمەکانی کار هیچ پەیوەیوەندیەکیان بە سرووشتە فیزیکەکانیانەوە نییە و تەنها پەیوەندییەکی دیاریکراوی خودی مرۆڤەکانە، کە لەبەرچاویاندا، شێوەی خەیاڵی لە پەیوەندی شتەکان وەردەگرن. بۆ ئەوەی هاوشێوەی ئەم دیاردە بدۆزینەوە، دەبێ لە شوێنە تەماوییەکانی جیهانی ئاین بۆ بگەڕێین.

لێرەدا، بەرهەمەکانی مێشکی مرۆڤ، وێنەی بوونەوەری سەربەخۆ کە جەستەی تایبەتییان هەیە و پەیوەندیان بە مرۆڤ و لە نێوان مرۆڤدا هەیە. ئەمە لە بەرهەمەکانی دەستی مرۆڤ لە جیهانی کاڵادا، ڕوودەدەن. من ئەمە ناوی لێدەنێم پەرەستن کە بە بەرهەمی کارکردنەوە لکاوە، لەو کاتەوە خۆی وەك کاڵا بەرهەم دەهێنرێت و لەبەر ئەم هۆیەیە کە لە بەرهەمهێنانی کاڵاکاندا جیاناکرێتەوە.

ئەو کارەکتەری پەرستایی جیهانی کاڵا وەك لە لێتۆژینەوەکەمان نیشانماندا، لە کارەکتەری موڵکایەتی کۆمەڵایەتی کارەوە سەرچاوەی گرتووە کە کاڵا بە بەرهەمدەهێنێ.

بە گشتی، شتە سوودبەخشەکان دەبن بە کاڵا تەنها لەبەر ئەوەی بەرهەمی تایبەتی جێبەجێکراوی لەیەکتر سەربەخۆن. کۆی ئەم کارە تایبەتانە، کاری کۆمەڵایەتی پێکدەهێنێ. کاتێ بەرهەمهێنەرەکان، تەنها بە ڕێگای گۆڕینەوەی کاڵاکانیانیانەوە نەبێ، ناچنە ناو پەیوەندی کۆمەڵایەتییەوە، ئەوا تەنها لە سنووری ئەم گۆڕینەوەیە دووپاتی تایبەتمەندیە کۆمەڵایەتییەکانی کارە تایبەتەکانیان دەکەنەوە. لە ڕاستیدا، کارە تایبەتەکان وەك دابەشکردنی کاری کۆمەڵایەتی دەرناکەون، تەنها بەڕێگای ئەو پەیوەندییانەوە نەبێ کە گۆڕینەوە لە نێو بەرهەمەکان و بە وێنەیەکی ناڕاستەوخۆ لەنێو بەرهەمهێنەرەکان درووستی دەکەن. سەرئەنجامی ئەوەش، ئێمە دەتوانین بەنیسبەت ئەوانەوە بەو ئەجامگیرییە بگەین کە پەیوەندی کارە تایبەتییەکانیان وەکو خۆیان دەمێننەوە، واتە پەیوەندی کۆمەڵایەتی ڕاستەوخۆی کەسەکان بە خودی کارەکانیانەوە و بە دەربڕینێکی درووستتر، پەوپەوەندی کۆمەڵاتی لە نێو شتەکان.

بەرهەمەکانی کارکردن یەکەمجار وەك بەها لەناو ئاڵوگۆڕدا، بوونێکی کۆمەڵایەتی هاوڕەنگ و شێوەی تاکانە وەردەگرن و جیاوازن لە بوونە ماددییە فرەشێوەکەیان. دابەشکردنی بەرهەمی کار بۆ شتی سوودمەند و شتی بە بەها تەنها لە پراکتیکیدا چالاك دەبێ، لەو کاتەوە کە گۆڕینەوە، بڕێکی پڕپێست لە بەرفراوانی و بایەخ وەردەگرێ تا شتە سوودبەخشەکان بۆ گۆڕینەوە بەرهەمدەهێندرێن و تایبەتمەندی بەهای شتەکان هەر لە کاتی بەرهەمهێنانیاندا، ڕەچاوبکرێ. لەم چرکەیەوە، کارە تایبەتییەکانی بەرهەمهێنان بەڕاستی مۆرکی کۆمەڵایەتی دوولایەنانە وەردەگرن. لەلایەك، دەبێ کاری سوودمەند بن بۆ پڕکردنەوەی پێداویستییە کۆمەڵایەتییەکان و بەمە، وەك بەشێکی تەواکەر بۆ کاری گشتی خۆی دووپات دەکاتەوە، بۆ سیستێمێکی کۆمەڵایەتی کار کە لە خۆوە پێکدێت؛ لەلایەکی ترەوە، تەنها پێداویستییە جۆربەجۆرەکانی خودی بەرهەمهێنەرەکانی پڕدەکاتەوەو هەر کارێکی سوودبەخشی تایبەت لەگەڵ هەر شێوە کارێکی سوودبەخشی تر، ئاڵوگۆڕ دەکرێن، واتە هاوکێشییان.

یەکسانی لەنێوان کارە جیاوازەکان لەگەڵ یەکتر تەنها لە تەجریدکرنیان لە نایەکسانی ڕاستەقینەیاندا دەبێ و تەنها بە گەڕاندنەوەی هەموویان بۆ تایبەتمەندییە هاوبەشەکەیان، واتە، خەرجکردنی هێزی مرۆییە، خاوەن هێزی مرۆیی ئەبستراکتە(مجرەد)ە.

مۆرکە کۆمەڵایەتییە دوولایەنەکانی کارە تایبەتییەکان تەنها ئەو کاتە لە مێشکی بەرهەمهێنەران بەرپەرچ دەدەنەوە، کاتێ لە بزاوتی پراکتیکی ئاڵوگۆڕی بەرهەمەکان، دەردەکەون- کارەکتەری سوودبەخشی کۆمەڵایەتی کارە تایبەتییەکان، هەرکە لەو فۆرمە کە بەرهەمی کار بۆ کەسانیتر سوودبەخش دەبێ- کارەکتەری کۆمەڵایەتی یەکسانی کارە جۆربەجۆرەکانە لە فۆرمی کارەکتەری بەهای هاوبەشی ماددەی شتە جیاوازەکان، واتە لە بەرهەمی کاردا. کاتێ بەرهەمهێنەران، بەرهەمەکانیان وەك بەها ڕووبەڕووی یەکتر دادەنرێن، بەو هۆیەوە نییە کە لەناویاندا تەنها بەرگێك دەبینن و کاری مرۆیی هاوچەشنی شاردراوتەوە، بەڵکو ڕێك بە پێچەوانەوە. لەوەی کە بەرهەمە جیاوازەکانیان لە ئاڵوگۆڕدا وەك هاوکێش دادەنێن، کارە جۆراوجۆرەکانیشیان وەك کاری مرۆیی بە یەکسانی دادەنێن. ئەوانە بەوە نازانن، بەڵام وا دەکەن[2]. لەبەر ئەو هۆیەیە، بەها ناوی خۆی لە نێوچەوانیدا نەنووسیوە، بە پێچەوانەوە، بەها زیاتر هەر بەرهەمێك لە بەرهەمەکانی کارکردن دەگۆڕێ بۆ هیرۆگلۆفییەکی کۆمەڵایەتی و مرۆڤ لە پاشاندا هەوڵدەدا، واتای ئەو هیرۆگلۆفییە تێبگات، ئەو کاتە هەوڵدەدات ڕووچێتە ناو نهێنییەکانی کاری کۆمەڵایەتی کە بەخۆی تێدا بەشداری دەکا، چونکە گۆڕینی شتە سوودمەندەکان بۆ بەها، وەك زمان، بەرهەمی کۆمەڵگایە.

ئەو دۆزینەوە زانستییە وا لە پاشاندا وەپێش هات کە بەرهەمی کار، بەو مانایە کە بەهایە، دەربڕینی پەتی و سادەیە لەبارەی ئەو کارە مرۆییە کە لە بەرهەمهێنانیدا بەکار هاتووە، ئاماژە بە سەردەمێکی باڵا لە گەشەسەندنی مێژووی مرۆڤایەتی دەکات، بەڵام ئەو وەهمانە کە مۆرکی کۆمەڵایەتی کار وا پیشان دەدەن وەك بڵێی مۆرکی شتەکان و خودی بەرهەمەکانە، لەبەین نابەن. ئەوەی تەنها لەبارەی فۆرمی بەرهەمی تایبەتەوە، واتە، بەرهەمهێنانی کاڵا کە مۆرکی کۆمەڵایەتی کاری تایبەتییە سەربەخۆکانن، لە یەکسانیاندا وەك کاری مرۆیی پێکهاتوون و بەشێوەی مۆرکی بەهای بەرهەمی کار دەردەکەوێت. ئەم ڕاستییە وەك لە پێش و لە پاش هەر دۆزینەوەیەك کە لە پەیوەندی بەرهەمهێنانی کاڵادا لە جێگیربوون و هەمان تایبەتمەندی سرووشتیی شێوەی گازی هەوا هەیەتی کە لەپاش دۆزینەوەی شێوەی توخمە فیزیکییەکانی، هەر وەك خۆی ماوەتەوە.

ئەوەی لەسەرەتادا بەلای ئاڵوگۆڕی بەرهەمەکانەوە بەشێوەیەکی پراکتیکی بایەخی هەیە، ئەو پرسیارەیە: چەندە بەرهەمی تریان دەست دەکەوێ لەبەرامبەر بەرهەمەکەی خۆیان، واتە، بەرهەمەکان بە چ ڕێژەیەك خۆیان ئاڵوگۆڕ دەکەن؟ هەر لەو کاتەوە کە ئەم ڕێژەیە، جێگیرییەکی ئاسایی و دیاریکراو وەردەگرێ، وا دێتە پێشی چاویان، وەك بڵێی لە سرووشتی خودی بەرهەمەکانی کارەوە سەریهەڵداوە، بەشێوەیەك کە(بۆ نموونە)تۆنێك ئاسن و2مسقاڵ ئاڵتون هەمان بەهایان هەیە، وەك1فوند ئاسن و یەك فوند ئاڵتون سەرەڕای پێکهاتە فیزیکی و کیمیاییە جیاوازەکانیان، هەمان قوورساییان هەیە. لە ڕاستیدا، مۆرکی کاڵای بەرهەمەکانی کار یەکەمجار بەرێگای چالاکیەکانیانەوە وەك چەندایەتی بەها، جێگیر دەبێ.

ئەوەی دواییان بە بەردەوام و سەربەخۆ لە ویست و پێشبینیەکانی ئاڵوگۆڕەکانی، دەگۆڕێ و بزووتنەوە کۆمەڵایەتییەکەیان، شێوەی بزووتنەوەی شتەکان وەردەگرن؛ بزووتنەوەیەکە، کۆنترۆڵیان دەکا، لەبری ئەوەی خۆیان کۆنترۆڵی بکەن. دەبێ بەرهەمی کاڵا بە تەواوەتی گەشەبکات، پێش ئەوەی لە خودی ئەزموونەکەیەوە ئەم تێڕوانینە زانسییە دەربکەوێ، کە کارە تایبەتییە لە یەکتر سەربەخۆ و جێبەجێکراوەکان، گەرچی لێکتر

6/ گالیانی دەڵێ: بەها، پەیوەندییەکە لەنێوان دوو کەس)، دەبوایە ئەمەی بۆ زیاد بکردبا: (پەیوەندییەکی شاراوەیە لە ژێر بەرگی شتەکان).

تێکئالاَون بەوەی کە پەلێکن لە سیستێمی کۆمەلاَیەتی دابەشکردنی کار، بەبەردەوام بۆ پێوەرە ڕێژەییە کۆمەلاَیەتییەکانیان دەگەڕێننەوە، چونکە لە پەیوەندی ئالوگۆری، یان ئالو وێلی لابەلا و هەمیشە بگۆڕدا و کە کاتی کاری کۆمەلاَیەتی پێویست بۆ بەرهەمهێنانی، وەك یاسایەکی سرووشتی ڕێکخەر، بە زەبر پەیڕەو دەکرێ، هەروەك یاسای قورسایی، هەموو کەسێك هەستی پێدەکات، کاتێ مالّەکەی بە سەر سەریدا دەڕوخێ.

دیاریکردنی چەندایەتی بەها بە ماوەی کار، نهێنییەکە لە ژێر دەرکەوتەی بزووتنەوەکانی بەهای ڕێژەیی کالاَکان شاراوەتەوە، بەلاَم دۆزینەوەی، سەرەڕای ئەوەی پیشانمان دەدا کە چەندایەتی بەهای بەرهەمی کار بە ڕێکەوت دیاری ناکرێ، بەلاَم بە هیچ شێوەیەك فۆرمە بابەتییەکەی دەرناخات.

بیرکردنەوە لەبارەی شێوەکانی ژیانی مرۆیی و لە پاشاندا شیکردنەوەی زانستیانەی، بەتەواوەتی ڕێگایەکی دژ بۆ بزووتنەوەی واقیع دەگرێتەبەر. ئەو شێوەیە، پاش بەسەرچوونی زەمەنێك دەستدەکات بە ئەنجامگری تەواوی پرۆسەی گەشەسەندن. ئەو شێوانە کە لە بەرهەمەکانی کار، شەقلّی کالاَ مۆردەکا و ئاراستەی سووڕاندنی کالاَدەکا و لە هەمان کاتدا، خاوەن جێگیری شێوەی سرووشتییەکانی ژیانی کۆمەلاَیەتییە، پێش ئەوەی خەلّك هەولّ بدەن نەك تەنها لەبارەی مۆرکی مێژوویی ئەو شێوانە ئاگادار بن کە بە جێگیر و نەگۆڕ دێتە پێشچاویان، بەلّکو، لەبارەی مانا ناوەکییەکەیشی. تەنها بەم شێوەیە، شیکردنەوەی نرخی کالاَ، ئێمەی بەرەو دیاریکردنی مۆرکی بەهاکەی ناوی برد. بەلاَم ئەم شێوە پەیداکراوە و جێگیرەی جیهانی کالاَ، واتە شێوە دراوییەکەی، لەبری ئەوەی تایبەتمەندییە کۆمەلاَیەتییەکانی کارە تایبەتییەکان و پەیوەندییە کۆمەلاَیەتییەکانی نێو بەرهەمهێنەران بدۆزێتەوە، هەلّدەستێ بە شاردنەوەیان. کاتێ دەلّێم، گەنم، کراس یان پێلاَو بۆ پارچە کەتانەکە دەگەڕێنەوە، بەو مانایە کە کەتانەکە، بەرجەستەکردنی گشتی کاری مرۆیی پەتییە، ئەوا هەلّە و سەیری ئەم دەربڕینە یەکسەر بەرچاودەکەوی، بەلاَم کاتێ بەرهەمهێنەرانی ئەو کالاَیانە، بەرهەمەکانیان بۆ پارچە کەتانەکە یان ئالّتون یان زیوو دەگەڕێننەوە، مانای هەمان شتە، چونکە هاوکێشی گشتییە و پەیوەندی کۆمەلاَیەتی لەنێوان کارە تایبەتییەکانیان و کۆی کارە کۆمەلاَیەتییەکان بە وردی لەو شێوە سەرسووڕهێنەرە دێتە بەرچاویان.

ئەو جۆرە شێوانە، گوتەگەلی ئابووری بۆرژوازیین و ڕەواجی کۆمەلاَیەتیان هەس، کەواتە، شێوەی بیری بابەتییانەن بۆ پەیوەندی بەرهەمهێنانی ئەم سەردەمە مێژووییە دیاریکراوە کە شێوازی بەرهەمهێنانی کۆمەلاَیەتی کالاَیە. هەموو نادیارییەکان و جادوو و جنۆکەکانی جیهانی کالاَ، کە بەرهەمەکانی کار لەسەر بنەمای بەرهەمهێنانی کالاَ، تەماوی دەکەن، یەکسەر وون دەبن، کاتێ پەنا بۆ فۆرمی بەرهەمهێنانی تر دەبەین.

لەبەر ئەوەی ئابووری سیاسی حەز لە (ڕۆبنسۆن کرۆزۆ) دەکەن، ئەوا ئێمە دەڕۆین بۆ سەردانی ڕۆبنسۆن لە دوورگەکەی. سەرەڕای ئەوەی کەسێکی قانعە، بەلاَم چەندین پێداویستی هەیە و دەبێ پڕیان بکاتەوە، بۆیە دەبێ کاری سوودبەخشی جۆراوجۆر ئەنجام بدا، ئامرازەکان کارو مۆبێل درووست بکات، مەڕ بەخێوبکات و ماسیگری و ڕاو بکات...هتد. لەبارەی سەلّەوات و تروهاتە هاوچەشنەکان هیچ نالّێن، چونکە ڕۆبنسون لەزەتی لێ دەبا و ئەو جۆرە چالاکییە وەك جۆرە پشوودانێك تێدەڕوانێ. سەرەڕای کارە بەرهەمهێنەرە جۆربەجۆرەکانی، باش دەزانێ کە ئەوانە چالاکی جۆراوجۆری خودی ڕۆبنسون خۆیەتی، واتە ئامرازی جۆراوجۆری کاری مرۆیین. خودی پێداویستی ڕۆبنسون ناچاری دەکا، کاتەکەی لە نێو کارە جۆربەجۆرەکانی دابەش بکات و ئەگەر هەندێ کار شوێنێکی زیاتر یان کەمتر لە چالاکییە گشتییەکەی بگرێ، ئەوا، پەیوەندی بەو پلە دژوارەیەوە هەیە کە ڕووبەڕووی دەبێ بۆ دەستخستنی سەرئەنجامێکی سوودبەخش. ئەزموونەکان ئەوەیان فێرکردووە، و(ڕۆبنسۆن)ەکەمان کە سەعات،

دەفتەری ژمێریاری، پەڕ، مەرەکەبەکەی لە ڕووداوی نوقمبوونی پاپۆڕەکەدا ڕزگارکرد، وەك ئەنگلیزێکی باش دەست بە نووسینی کتێبێك دەکا لەبارەی خۆی و بە وردی باسی شتە سوودبەخشەکانی دەکا و ئەو شێوازە جۆربەجۆرانە کە بۆ بەرهەمهێنانیان پێویست بووەو لە دواییشدا، ئەو کاتە پێویستە کە بۆ چەندایەتییەکی دیاریکراو بۆ بەرهەمە جۆربەجۆرەکان لە ڕێژەیەکی مامناوەند، تێیاندا خەرجکراوە. هەموو پەیوەندییەکانی ڕۆبنسۆن لەگەڵ ئەو شتانە کە بەخۆی درووستی کردوون و سەروەتەکەی پێکدەهێنن، بەخۆیان، تا ئەو ڕادەیە ساکار و ڕوونن کە بەڕێز(M. Wirth)، بە بێ ئەوەی پێویستی بە ماندووبوونێکی هزری تایبەت هەبێ، دەتوانێ لێیان تێبگات. سەرەڕای ئەوانەش، هەموو دەستنیشانکردنە کاکڵەییەکانی بەهایان لەناویاندا هەیە.

دەبا ئێستا لە درووگە پڕ ڕۆشناییەکەی (ڕۆبنسون)ەوە بۆ تاریکستانی چەرخی ناوڕاستی ئۆروپا بڕۆین لەبری مرۆڤی سەربەخۆ، مرۆڤی ملکەچ دەبینین-کۆیلە و خاوەن زەمین، دەرەبەگ و میرە دەرەبەگەکان و عەوام و پیاوانی کڵیسا. پاشکۆیاتی کەسەکان، لەیەك کاتدا، تایبەتمەندی پەیوەندییە کۆمەڵایەتییەکانی بەرهەمهێنانی ماددی و هەموو بوارەکانی تری ژیان نیشاندەدا.

لەبەر ئەوەی پەیوەندییەکانی پاشکۆیاتی کەسەکان، بنچینە کۆمەڵایەتییەکانی ئەو کۆمەڵگایە پێکدەهێنن، لەبەر ئەوەی کۆمەڵگا لە سەر پاشکۆیاتی تاکە کەسی دامەزراوە، هەموو پەیوەندییەکانی ناویشی وەك پەیوەندی لە نێو کەسەکان دەردەکەوێ، کار و بەرهەمەکانیشی پێویستیان نییە بەوەی، ڕاستییەکانی، شێوەی فەنتازیای جۆراوجۆر وەربگرێت. هەردووکیان وەك کار باجوەرگرتن دەردەکەون و(باج)یش وەك مەتریاڵ دەدرێ. شێوەی سرووشتی کار و تایبەتمەندیە گشتییەکەی، نەك وەك لە سەر بنچینەی بەرهەمهێنانی کاڵاییدا، بەهەمان شێوە، شێوەی ڕاستەوخۆی کۆمەڵایەتییەکەیە. کاری بێگاری(سخرە)یش، هەر وەکو بەرهەمهێنانی کاڵا، بە ماوەی کات، دەپێورێت، بەڵام هەر بێگارێك زۆر بە باشی دەزانێ کە چەندایەتییەکی دیاریکراو لە هێزی کارس شەخسی خۆی لە خزمەتی سەردارەکەی بەکاردەهێنێ. ئەو 10%ی کە دەبوایە بە قەشەکە بیدا، روونتر بوو لەلای لە بەرەکەتی قەشەکە. مرۆڤ بە هەر ڕێگایەکەوە بڕیار لەسەر ئەو دەمامکانە بدا کە خەڵك لە ناو کۆمەڵدا ڕووخساریان پێ شاردۆتەوە، پەیوەندییە کۆمەڵایەتییەکگان لەنێو خەڵك لە کارە تایبەتییەکەیان بە ڕوونی دووپاتدەبێتەوە، بەوەی پەیوەندی کەسایەتی تایبەتیانە، بەبێ ئەوەی خۆیان لە پەیوەندییە کۆمەڵایەتییەکان و لە نێو بەرهەمەکانیاندا بشارنەوە.

بۆ ئەوەی کاری هابەش دیاری بکەین، مەبەست کاری هەرەوەزی کۆمەڵایەتی ڕاستەوخۆیە، پێویست ناکا بۆ شێوە سرووشتییە سەرەتاییەکەی بگەڕێینەوە کە لە سەرهەڵدانی مێژووی هەموو گەلە شارستانییەکاندا بۆمان دەردەکەوێ. نموونەی نزیکیمان هەبە لە پیشەسازی لادێی و باوکسالاری ئەو خێزانە جووتیارییانە کە بۆ پێویستییە تایبەتییەکانی خۆیان، مەڕومالات، گەنم، کەتان و کراس...هتد بە بەرهەم دەهێنا. ئەو شتانە خۆیان وەك بەرهەمی جۆراوجۆر بە خێزانەکە پیشاندەدا، وەك کاری خۆیان، نەك وەك کاڵاگەلێك بۆ گۆڕینەوەی هەندێکیان لەگەڵ کاڵای تر. هەموو ئەو کارە جۆربەجۆرانەی وا ئەم بەرهەمانە سەرچاوەیان لێ وەردەگرت، هەر لە کشتوکاڵی، بەخێوکردنی مەڕومالات، کەتان، پیشەسازی پۆشاك و...هتد، یەکەمجار شێوەی کاری کۆمەڵایەتیان هەیە، چونکە کاری خێزانێکە و دابەشکردنی کارەکانیان ڕێك وەك دابەشکردنی کاری بەرهەمهێنانی پیشەسازییە و مەرجە سرووشتییە گۆڕاوەکانی بە گوێرەی وەرزەکان دەگۆڕێ، هەروا بە گوێرەی تەمەن و رەگەز، لەناو خێزانەکەدا دابەشکردنی کار و ماوەکەی بە نیسبەت هەر تاکێکیان ڕێکدەخرێت. پیوانی

خەرجکردنی هێزی تاکەکان بە ماوەی کارەکەیان، ڕاستەوخۆ مۆرکی کۆمەڵایەتی هەمان کاریان بۆ دەردەخات، چونکە هێزی کاری تاکەکان، تەنها وەك ئەندامی هێزێکی هاوبەشی ناو خێزانەکە کار دەکەن.
لە دواییدا، با کۆمەڵەی خەڵکێکی ئازاد بهێنینە پێشچاومان کە بە ئامرازی بەرهەمهێنانی هاوبەش کاردەکەن و تاکەکانی بە هووشیارییەوە هێزی کاریان وەك هێزی کاری کۆمەڵایەتی کاردەکەن. ئەوەی لە بارەی(ڕۆبنسون)ەوە گوتمان، لێرەدا نوژەن دەبێتەوە، تەنها بەشێوەیەکی کۆمەڵایەتی، نەك شەخسی. هەموو بەرهەمەکانی ڕۆبنسۆن، بەرهەمی تاکێك بوون و شتگەلێك بوون بۆ بەکارهێنانی ڕاستەوخۆ بۆ خۆی. سەرجەمی گشتی بەرهەمی کۆمەڵەکە، بەرهەمێکی کۆمەڵایەتییە و بەشێکی سەرلەنوێ وەك ئامرازێکی بەرهەمهێنان بەکاردەهێنرێت و بە کۆمەڵایەتی دەمێنێتەوە. بەڵام بەشەکەی تر وەك خۆراك لەلایەن ئەندامانی کۆمەڵەکەوە، بەکاردەبرێت. دەبێ لە سەر هەمووواندا دابەش بکرێت. شێوازی دابەشکردن لەگەڵ جۆری تایبەتی ئۆرگانی بەرهەمهێنانی کۆمەڵایەتی، دەگۆڕی و پلەی گەشەسەندنی مێژوویی بەرهەمێنەران. ئەگەر تەنها پێشوەخت شتەکان بە تەریبی لە شان بەرهەمهێنانی کاڵاکان دابنێین، دەبینین بەشی خۆراکی هەر بەرهەمهێنەرێك ئەوەندەی ڕێژەی کاتی کاردنەکەیە. کەواتە ماوەی کاردکردن، ڕۆڵی دووسەرەی هەیە، لەلایەکەوە، دابەشکردنی کاتی کارکردن لە نێو کۆمەڵگە، پەیوەندی نێوان ئەرك و پێداویستییە جۆربەجۆرەکان ڕێکدەخا و، لەلایەکی ترەوە، بەشی هەر تاکێکی بەرهەمهێنەر لە کارە هاوبەشەکە، دەپێوێ و لەهەمان کاتدا، ڕێژەی ئەو بەشە کە بۆ خودی بەرهەمهێنەرکە دەگەڕێتەوە لە بەشی بەرهەمی تەرخانکراو بۆ بەکاربردن، دەپێوێ. پەیوەندی کۆمەڵایەتی مرۆڤەکان لەگەڵ کار و بەرهەمی کارەکانیان لە بەرهەمهێنان و دابەشکردندا، بە سادەیی و شەفافییەت دەمێننەوە.
لە کۆمەڵگەی کاڵا بەرهەمهێناندا کە پەیوەندی گشتی بەرهەمهێنانی کۆمەڵایەتی لەوە پێکبێت، خۆیان وەك کاڵا، واتە وەك بەها هەڵسووکەوت بکەن و لەناو ئەم فۆرمە مادییانەی کارە تایبەتییەکانیان وەك کارگەلێکی مرۆیی یەکسان لەگەڵ یەکتر بەرخورد بکەن، ئەوە مەسیحییەتە لەگەڵ کلتوری مرۆڤی موجەرەد لە گەشەسەندنە بۆرژواییەکەی کە پرۆتستانتییەت وئیلاهییەت...هتد، گونجاوترین فۆرمی ئاینیانە.
شێوازی بەرهەمهێنان لە سەردەمی ئەنتیکی ئاسیای کۆنەوە..هتد، گۆڕینی بەرهەم بە کاڵا، و بوونی مرۆڤ وەك بەرهەمهێنەری کاڵا، ڕۆڵێکی لاوەکی بینیوە و، هەرچەند ئەو ڕۆڵە بایەخدارتر بووە، کۆمەڵگەکان ئەوەندە لە قۆناغی هەڵوەشاندنەوە نزیکبوونەتەوە. لە ڕاستیدا، تەنها لە هەندێ قۆناغی جیهانی کۆندا نەبێ، وەك خواوەندەکانی ئەبیقور، یان وەك جووەکان لە(پورێن)ی کۆمەڵگەی پۆلۆنی، هیچ گەلی بازرگانی، بەمانای ووشەکە، بوونی نەبووە. ئۆرگانەکانی بەرهەمهێنانی کۆمەڵگا ئەنتیکەکان، زۆر لە کۆمەڵگەی بۆرژوازی ساکارتر و شەفافتر بوون؛ هۆکەی دەگەڕێتەوە بۆ ئەوەی یان مرۆڤە تاکەکان پێنەگەیشتبوون کە هێشتا خۆیان لە ناوکی سرووشتی ڕەگەزەکەیان لەگەڵ یەکتر نەپچڕاندبوو، یان ڕاستەوخۆ لەبەر دەسەڵات و پەیوەندی کویلایەتی. مەرجی پلە نزمی گەشەسەندنی هێزی بەرهەمهێنانی کاری ئەو کۆمەڵگایانە، گونجاوبووە لەگەڵ پەیوەندی سەرسوڕهێنەرانەی مرۆڤەکان لەناو پرۆسەی بیروباوەڕی ژیانە ماددییەکەیانداو لە نێو خۆیان و سرووشتدا. ڕاستی ئەم سەرسووڕهێنانە، خۆیییە لە بیروباوەڕدا بە شێوەی ئاین لەنێو گەلە سەرەتاییەکان بەرپەرچیانداوەتەوە.
بەرپەرچدانەوەی ئاینی بۆ جیهانی ڕاستەقینە، تەنها ئەو کاتە دەکرێ نەمێنێ، وەختێ پەیوەندی کار و ژیانی پراکتیکی ڕۆژانەی ئینسانەکان، لەگەڵ یەکترو سرووشتدا، دەکرێ بە پەیوەندییەکەی عەقلانی و شەفاف. شێوەی پرۆسەی ژیانی کۆمەڵایەتی، واتە پرۆسەی بەرهەمهێنانی ماددی، ئەو ڕۆژە لە تەمی ئەو نهێنیانەی بەرچاوی

گرتووە، ڕزگاری دەبێ، وەختێ دەبێ بە بەرهەمی مرۆڤی ئازاد و هاوبەش کە هووشیارانە بە گوێرەی کۆنترۆڵی بە پلانەوە کاردەکەن و دەبن بە سالاری بزووتنەوە کۆمەڵایەتییە تایبەتییەکەیان. بەڵام ئەمە، پێویستی بە بنەمایەکی ماددی هەیە یان زنجیرەیەك لە مەرجی مادییانەی ژیان کە بەخۆیان بەرهەمی گەشەسەندنێکی دووردرێژ و پڕ ئازاری مێژووییین.

ڕاستە ئابووری سیاسی بەناتەواوی هەستاوە بە شیکردنەوەی بەها و چەندایەتییەکەی و ناوەڕۆکی فۆرمە شاراوەکەی دەدۆزیتەوە، بەڵام هەرگیز ئەو پرسیارەی نەوروژاندەوە کە بۆچی ئەو ناوەڕۆکە هەر فۆرمێك وەردەگرێت؟ واتە بۆچی کار خۆی لە بەهادا دەنوێنێ و پێوانی بە ڕێگای ماوەکەی لە چەندایەتی بەرهەمی کاردا دەردەبڕێت؟ ئەو شێوازانە کە لە نێو چەوانیاندا نووسراوە، سەر بە قۆناغێکی دیاریکراون و لەناویاندا پرۆسەی بەرهەمهێنان مرۆڤ ئاراستە دەکات، و مرۆڤ هێشتا پرۆسەی بەرهەمهێنانی ئاراستە نەکردووە، بۆ هووشیاری بۆرژوازی دەگونجێ و وەك پێویستییەکی سرووشتی دەزانێ، ڕێك وەك خودی کاری بەرهەمهێنەر. لێرەوە، بەشێوەیەك تەماشای فۆرمەکانی بەرهەمە کۆمەڵایەتییەکانی پێش شێوەی بەرهەمهێنانی بۆرژوازی دەکەن، وەك تێڕوانینی باوکانی کڵیسایە بۆ ئاینەکانی پێش مەسیحییەت.

وەك بینیمان، بەشێك لە زانایانی ئابووری تووشی وەهم بوون بەهۆی پەرستنی لکاو بە جیهانی کاڵا یان بە هۆی ڕووە ماددیە تایبەتییەکانی کاری کۆمەڵایەتی کە بەڵگەیەکن لەسەر مشتومڕە وەڕسکەرەکەیان لەبارەی ڕۆڵی سرووشت لە پێکهێنانی بەهای ئاڵوگۆڕەوە. بەهای ئاڵوگۆڕی شێوازی کۆمەڵایەتی دیاریکراو، ئەو کارە بەکارهێنراوەیە کە لە بەرهەمهێنانی شتێکدا دەردەبڕێ و ناتوانێ هەڵگری ماددەی سرووشتی بێ، بێجگە لە وەرچەرخانی ئاڵوگۆڕ نەبێ.

لە کۆمەڵگەکەماندا دەبینین کە شێوەی کاڵا گشتیترین و پێنەگەیشتووترین فۆرمی بەرهەمهێنانی بۆرژوازیە و شێوەیەکی باوە لەلای هەموو کەسێك، تەنانەت هیچ کەسێك نهێنی پەرستنەکەی ناوی نابینێ.

وەهمی سیستێمی بازرگانی لە چی سەرچاوەی وەرگرتووە؟ هەڵبەت لە مۆرکی پەرەستن کە شێوەی دراو بە کانزا گران بەهاکان دەیدا.. ئایا ئابووری مۆدێرن کە بەفیزەوە گاڵتەجاری بە پەرستنی ئەوانەی هەڵگری بیروڕای بازرگانین، دەکات، بەخۆی لە فریودانی ڕەواڵەتیانە، قوتاری بووە؟ ئەوە لە کەیەوە ئەو وەهمی فیزیوکراتە نەماوە کە دەڵێن، داهاتی زەمین، لە زەمینەوە گەشەدەکات نەك لە کۆمەڵگاوە؟

با نەکەوینە پێش مەسەلەکان و با لەم بارەی خودی بابەتی شێوەی کاڵا، نموونەیەکی تر بهێنینەوە. ئەگەر کاڵا بیانتوانیبا بدوێن، ئەوا دەیانگوت، ڕەنگە بەهای بەکارهێنانمان بۆ مرۆڤ بایەخیان هەبێ،بەڵام ئێمە وەك شتگەل، زۆر پێکەنیمان پێیان دێت. ئەوەی بەلامانەوە گرنك بێ، بایەخەکەمانە و پەیوەندییەکانی نێوانمان وەك شتگەلی کاڵایی، ڕاستی بۆچوونەکەمان دەسەلمێنێ. ئێمە تەنها وەك بەهای گۆڕینەوە ڕووبەڕووی یەکتر دەبینەوە. مرۆڤ گوێی لێیە چۆن ئابووریناسەکان ووشەکانیان لە ڕووحی کاڵاکانەوە وەردەگرن و دەڵێن: ("بەها"(بەهای گۆڕینەوە)، تایبە تمەندی شتەکانە، موڵکایەتی(بەهای بەکارهێنان)ی مرۆڤە. بەم مانایە، بەها، پێداویستی ئاڵوگۆڕینەوەیە، بەڵام سەروەت، نەخێر). (سەروەت_بەهای بەکارهێنان-"سیفەتی مرۆڤە. بەها سیفەتێکی کاڵایە. مرۆڤێك یان کۆمەڵێك دەوڵەمەندن؛ مرواری یان گەوهەر بەهادارن...مرواری یان گەوهەر وەك مرواری و گەوهەر بەهایان هەیە.))

تا ئێستا هیچ کیمیاناسێك بەهای گۆڕینەوە لەناو مرواری یان ئەڵماس نەدۆزیوەتەوە، بەڵام دۆزەرە ئابوریناسەکانی ئەم ماددە کیمیاوییە کە ئیدیعای ڕەخنەگری قووڵ دەکەن، دەبینن کە بەهای بەکارهێنانی

شتەکان، بەجیا لە تایبەتمەندییە مادییەکانیان، موڵکی خودی شتەکانن. ئەوەی بۆچوونەکەیان دەسەلمێنێ، ئەو بارودۆخە سەیرەیە کە بەهای بەکارهێنانی شتەکان، بەبێ گۆڕینەوە، خۆیان بۆ مرۆڤ، واقعی دەکەن، کەواتە، لە پەیوەندییەکی ڕاستەوخۆ لەنێوان شتەکان و مرۆڤدا، کەچی بەهاکەیان بە پێچەوانەوەیە، تەنها بە گۆڕینەوەیان، جێبەجێ دەبن، واتە لە پڕۆسەیەکی کۆمەڵایەتیدا. کێ لە ئێمە دۆگبەری پیاوچاك بەبیر نایەتەوە کە وانەیەك بە لیسکولی پاسەوان دەڵێ: (پیاوێکی جوان بی، بەهرەی بارودۆخە، بەڵام فێربوونی خوێندن و نووسین، لە سرووشتەوە سەرچاوە دەگرێ.)[3]

---

[3]/ شکسبیر، هەرایەکی زۆر لە پێناو هیچ، ، بەشی سێهەم، نمرە3، 98